

**Ko e ngaahi faito'o ki he TB
Fakamatala ma'ae kau mahaki'
TUBERCULOSIS MEDICATIONS
Information for patients**

'Oku teu ke ke kamata ngāue'aki 'a e ngaahi faito'o 'o e TB kuo tu'utu'uni 'e he toketā ke faito'o'aki ho mahaki TB. Ko e TB ko e mahaki fakatu'utāmaki te ne maumau'i ho'o mo'ui lelei' 'o kapau 'e 'ikai ke faito'o. 'E lava ke mole 'aupito 'i hano ngāue'aki 'o e ngaahi faito'o totonú.

Tokanga'i'

'Oku mahu'inga ke ke ngāue'aki 'a e faito'ó 'o fakatatau ki hono tu'utu'uni'. 'E ala fakatupu ta'e 'aonga 'a e faito'ó 'o ka 'ikai hokohoko totonu hono ngāue'aki, 'o faingata'aange ai hono faito'o ho mahaki'.

Koe'uhi ke 'oua 'e hoko 'a e ngaahi palopalema ni, kuopau leva ke 'i ai ha taha ke ne tokanga'i kakato hono fakahoko 'o e faito'o TB kotoa. Ko e 'uhinga 'eni' ko e pau ke folo 'a e faito'ó 'oku 'i ai ha neesi pe ha taha kehe 'oku ngāue ki he tokanga'i 'o e mo'ui'. Ko e kau neesi ko ē 'i he kiliniki TB, 'oku nau malava ke tali ha fa'ahinga fehu'i pē te ke fai fekau'aki mo ho faito'o TB. Te nau lava ke tokanga'i ha fa'ahinga kaunga-kovi 'o e faito'ó pea ka fiema'u, alea'i ke ke sio ki ha toketā.

'Oku **FIEMA'U** ke hokohoko ho'o folo 'o e faito'ó kae'oua kuo talaatu 'e ho'o toketā kiliniki TB ke tuku (tatau ai pē kapau 'oku ke ongo'i sai), koe'uhi' ke ta'ofi e TB mei ha'ane toe foki mai.

Ko e hā 'a e me'a 'oku fiema'u ai ke u fai 'a e ngaahi faito'o ko'eni'?

- Ke sai 'a e mahaki TB;
- Ke ta'ofi ha fakatupu 'o e fa'ahinga TB 'oku fakafepaki ki he faito'ó; pea
- Ta'ofi ha toe mafolaange 'a e TB.

Ko e hā 'a e ngaahi faito'o 'oku ngāue'aki ki hono faito'o 'o e TB?

Ko e ngaahi faito'o ko ē 'oku fa'a ngāue'aki ki hono faito'o 'o e TB ko e ngaahi faito'o ta'ofi (*antibiotics*) 'oku ui ko e Isoniazid, Rifampicin, Pyrazinamide mo e Ethambutol. 'E ala tu'utu'uni ke faka'aho pe tu'o 3 he uike.

Ko e ngaahi faito'o ko'eni' kuopau ke ngāue'aki ia 'o fakatatau ki he tu'utu'uni ho'o toketaá 'o 'oua toe si'i hifo 'i he māhina 'e ono. 'I he ngaahi taimi tataaitaha 'e ni'ihi, 'e ala fiema'u ke hokohoko hono fai 'a e faito'ó 'o a'u ki he ta'u 'e 2.

Kātaki 'o fakapapau'i ke fakahā ke 'ilo 'e he kau neesi' kapau 'oku 'i ai ha fa'ahinga 'uhinga 'oku 'ikai te ke lava ai ke 'alu ki he kiliniki TB, pe ha'u 'a e neesi' 'o sio kiate ko e 'i 'api, (hangē kapau 'oku to e 'i ai ha'o 'apoinimeni kehe) 'i ho ngaahi 'aho faito'ó pea temau fai leva ha ngaahi fokotu'utu'u kehe ma'au.

Ko e hā 'oku ngāue fakataha'aki ai 'a e ngaahi faito'o kehekehé?

Ko e ngaahi faito'o TB ko e *antibiotics*. 'Oku nau ngāue 'i he ngaahi founa kehekehe ke tamate'i 'a e siemu (bacteria) TB. 'Oku tuai e mate 'a e siemu TB pea 'oku fiema'u leva 'a e ngaahi faito'o kehekehe 'o 'ikai toe si'i hifo 'i he māhina 'e ono ke tamate'i 'a e ngaahi siemu ni.

Kapau 'e makehekehe hono ngāue'aki 'a e ngaahi faito'o ni, 'e vave leva 'a e malava ke taliteke'i 'e he siemu TB 'a e faito'ó. 'I 'Aositeleliá, 'oku 'i ai 'a e kakai tokosi'i 'oku nau ma'u 'a e TB 'oku nau taliteke'i 'a e faito'o 'oku ngāue'aki ki he faito'o 'o e TB. Kapau 'e hoko 'eni, 'e ala ngāue'aki leva mo ha toe antibiotics pea 'e ala fiema'u ke lōloaange leva 'a e taimi faito'ó.

Ngaahi faka'ehi'ehi lolotonga e taimi faito'o TB.

'E lava 'e he 'olokaholó mo e *paracetamol* 'o kau-noa 'i he ngaahi faito'ó. 'E lava 'e he inu 'olokaholó mo e folo paracetamol lolotonga hono ngāue'aki 'o e ngaahi faito'o TB 'o fakatupu ha ngaahi me'a pe kaunga-kovi, 'a ia 'e ala maumau ai ho'o mo'u'. 'Oku fokotu'u atu ke ke faka'ehi'ehi mei he 'olokaholó lolotonga ho faito'ó.

Kātaki 'o fakatokanga'iangé 'e toe ala fetō'aki foki mo ho'o taimi puke fakamāhiná lolotonga e faito'ó. 'Oku fokotu'u atu ke faka'ehi'ehi 'a e kakai fefiné mei he feitama lolotonga e faito'o 'o e TB. 'Oku holoki 'e he Rifampicin 'a e 'aonga 'o e fo'i'akau fakavahavaha-fanaú, 'o ta'epau ai 'a e founa fakavahavaha-fanau ko iá. 'Oku fokotu'u atu ki he kakai fefine 'oku faito'o kinautolu ki he TB ke nau ngāue'aki ha founa fakavahavaha-fanau kehe. 'Oku totonu ke alea mo ho'o toketā fekau'aki mo ha founa fakavahavaha-fanau kehe.

Kapau te ke **FEITAMA** pe 'oku ke fakahuhu pēpē, fakahā leva ki ho'o toketā kiliniki TB. 'E ala fiema'u ke liliu 'a e ngaahi faito'o 'oku ke ngāue'aki'.

'E ala fiema'u ke touotu fai ha sivi toto ke vakai'i'aki 'a e ngaahi kaunga-kovi 'e lava ke hoko. 'E ala alea'i 'e ho'o toketaa 'a e ngaahi sivi ni ma'au.

Fengāue'aki 'a e ngaahi faito'ó

'Oku mahu'inga ke fakahā ki he Toketā TB kapau 'oku ke ngāue'aki ha faito'o kehe pe ngāue'aki ha fanga ki'i 'akau faito'o (herbs) koe'uhi' ke mau lava 'o vakai'i 'a e ngaahi kaunga-kovi 'o e ngaahi faito'o kehe ko iá 'e malava ke hoko ki ho faito'o TB.

Ko e ngaahi faito'o ko ē ke fakafepaki'i e fu'u lahi 'a e 'ēsiti (antacid) 'oku 'i ai 'a e 'aluminiumé (hangē ko e Gaviscon) 'oku totonu ke 'oua na'a folo ia 'i loto 'i he houa 'e ua mei he taimi na'e ngāue'aki ai 'a e faito'o TB. Ko e faito'o *methadone* 'e toe ala fengāue'aki ia mo e ngaahi faito'o TB. 'Oku 'i ai e ngaahi faito'o 'e ni'ihi ki hono faito'o 'o e diabetes, Parkinson disease, HIV, epilepsy pe cardiac conditions te nau lava 'o fengāue'aki mo e ngaahi faito'o TB. Kapau 'oku lolotonga faito'o koe ki he fa'ahinga mahaki ko'eni', 'oku mahu'inga ke ke tala ki ho'o toketā.

Ko e founa ki hono ngāue'aki 'o e faito'ó

'Oku lelei taha e ngāue 'a e ngaahi faito'ó kapau 'e folo kotoa kinautolu houa 'e TAHA kimu'a, pe houa 'e UA kimui, he ma'u me'a-tokoni' pea folo'aki ha vai. Ko e lelei tahá ke folo 'a e ngaahi faito'ó 'i he taimi tatau 'i he 'aho taki taha.

Ki he kau mahaki 'oku nau tokakovi', 'e lava ke folo 'a e ngaahi faito'ó mo ha me'akai ma'ama'a (hangē ko e tousi pakupaku). Kapau 'oku ke tokakovi, 'oku mahu'inga ke tala ki he neesi' pe toketaá.

Kapau 'oku 'i ai hao ngaahi palopalema hono folo 'o e ngaahi faito'ó, kātaki 'o alea'i ia mo ho'o toketā TB.

Ko e ngaahi kaunga-kovi 'o e ngaahi faito'o TB

Hangē ko ia ko e faito'o kotoa pē, ko e ngaahi faito'o ko ia 'oku ngāue'aki ki hono faito'o 'o e TB 'e ala tātaaitaha ha'ane fakatupu ha kaunga-kovi 'i ha kakai 'e ni'ihī. Kapau 'e hoko 'eni, kātaki 'o fakahā leva ki he toketā pe kau ngāue neesi 'i he kiliniki TB.

Kapau 'oku ke ongo'i ha fa'ahinga faka'ilonga ngali kehe, pe ongo'i puke 'i ha fa'ahinga uhi'nga, kātaki 'o alea'i ia mo ho'o neesi TB pe toketaá. Kapau 'oku ke fiema'u fakavavevave ha tokoni fakafaito'o hili e houa ngāué, 'alu ki he Potungāue Fakafokifaá (Emergency Department) 'i he falemahaki 'i ho feitu'ú **mo ho'o lisi 'oe ngaahi faito'o TB.**

Ko e ngaahi kaunga-kovi 'e malava ke hokó, 'e lava ke kau ai, kae 'ikai fakangatangata pē ki he:

- Fepulopulasi pea veli
- Tokakovi (ongo'i puke), mole 'ae ifo 'o e kai'
- Lanu engeenga 'a e kili' mo e matá
- Ongoi hela'ia lahi
- 'A'ali e sió, uesia 'a e sio ki he lanú ('o ha me'a)
- Fetō'aki 'a e ngaahi taimi puke fakamāhiná
- Fakalele
- Langa 'a e hokotanga-hui' 'oku ngali kehe/kauti
- Mofi, langa'ulu pea mamahi 'a e uouá
- Fakautuutu 'a e takataka'uli'

'Oku fa'a hoko 'a e hangē 'oku lanu-moli' 'a e lo'imata, molú 'a e kano'i matá, 'a'anú mo e tu'uofi' lolotonga e ngāue'aki 'e he kakai' 'a e faito'o TB pea 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke fai ai ha hoha'a.

KĀTAKI 'OUA NA'A TETEKI KE ALEA'I MO HO'O TOKETĀ TB PE NEESI KILINIKI' HA FA'AHINGA ME'A FEKAU'AKI MO HO FAITO'Ó.

Ngaahi ma'u'anga fakamatalá (References):

1. Therapeutic Guidelines, Antibiotic, Version 12, 2003
2. Department of Health, Controlling Tuberculosis in NSW 2005